

Reményi József Tamás

A hattyúnyakú paradoxon

Fiatal írók tanácskozása – Lillafüred, 1969

Prolóógus

1969 augusztusában második egyetemi évem előtt álltam, a pesti bölcsészkar többfelvonásos, viharos KISZ-reformkísérletének kezdő harcosaként, mely kísérlet nyeresége a mindenkori menzakovszki följávitásának ígéretében tetőzött, vesztesége pedig – ezzel „arányosan” – rendőrségi zaklatásokban, meghurcolásokban, anatómákban. Ekkori elképzeléseimet ma megmosolygom. Azután következnek évek, amelyek kevesebb mosolyogni- s több bánni-, sőt szégyellnivalót hagytak bennem, majd újabbak, amelyekre borongós önérettelt gondolok. Az egykori „lillafürediek” más-más arányban mosolyoghatnak, szégyenkezhetnek, boronghatnak most, abban azonban talán egyetértenek, hogy egykori szereplésüket, a vereségek és megalkuvások dokumentumait a kor akusztikájának – máskülönben jótékony – elfeledésével nem mérlegelhetjük. Óvakodjunk az anakronizmusoktól. Hogy milyen szellemi-politikai-erkölcsi zsákutcába vezet mai állapotokat – azokat is persze differenciálatlanul – visszavetíteni korábbi helyzetekre, azt jelzi a lebolsevikozás olcsó divatja éppúgy, mint másfelől a mai válságból öngazolást, új önbizalmat merítő régi arcátlanság, amelynek durva példája az új Mozgó Világ 1992. júniusi vezércikke.

S most gördüljön föl a függöny, lássuk a fiatal írók 1969-es találkozásának előjátékát.

A kádári konszolidáció, az értelmiséggel kötött új kiegyezés szinte azonnal napirendre tűzte a művészeti-irodalmi élet szabadabb szervezésének kérdéseit. Legalábbis az alkotók reflexeiben. Az Írószövetség 1965. júniusi választmányi ülésén például többen is fölvetették az irányzatok szerint szerveződő lapok, műhelyek lehetőségét. Mezei András így érvelt: „Ha folyóiratainkban egymás mellé vannak kényszerítve emberek, akik különben nem egy irányzatot képviselnének, kompromisszumra ítéltetnek. És akkor senki sem érzi igazán azt, hogy valamely meglevő fórum az ő fóruma. Senkit sem inspirál, senkit sem buzdít még nagyobb erőfeszítésre az a tudat, hogy »van egy lapom«. Ha bűn

kirekeszteni az irodalomból bármit, ami nem ellenséges, akkor miért nem adjuk meg jobban a lehetőséget, hogy – kimondom – polarizációnk egészségesebbé váljék.”

E naiv próbálkozást a kulturális politika azonnal visszautasította. Király István arra hivatkozott, hogy az erőket inkább koncentrálni kellene, mert „amikor nem koncentráló korszak volt, akkor az meghasonlott korszak volt”. Szabolcsi Miklós pedig a múlt rémeként jellemezte a tétova igényt, isten őrizzen, úgymond, a sok kis lapocskától, amikor „a komplex kultúra terjesztésének korát éljük”. A választmányi ülés zárszavában Dobozy Imre főtítkár nyíltabban fogalmazott: „A csoportosulások de facto elismerése, fórummá váló deklarálása megteremténé azt, ami most még nincs meg: a feltételezett mozgó, cseppfolyós csoportosulásokból szilárd csoportosulásokat csinálhatna politikai meghosszabbítással. Ott, ahol e csomó, korábban élt nézet nem nyílt vitában győződött le, hanem csak adminisztratív rátenyerelés folytán hallgatott el egy bizonyos időszakban, ha ezt a tenyeret levesszük róla, originál formában újra jelentkezik.”

Dobozy ugyanakkor – a pártközpont s az írók közötti, védekező pozícióban – az akkor s még később is szokásos, atyafiságos modorban hozzátette: „El kell kerülnünk a fiatal irodalom jelentkezésével kapcsolatban minden elvi, esztétikai egyszerűsítést. Ne kezeljük úgy ezt a fiatal gárdát, hogy ez a szocializmusban született, tehát a bölcsőben teleszopta magát szocialista eszmeiséggel, mert – bocsánatot kérek – ötven év múlva is lesznek olyanok, akik nem annak születnek. Az, hogy ezek a fiatalok a szocializmusban születtek, nem ment fel bennünket ilyen irányban semmiféle kötelezettség alól.”

Egy év alatt igencsak veszedelmesen fölgyorsulhattak az események, mert az 1966. októberi választmányi ülésen Köpeczi Béla, akkor éppen az MSZMP KB kulturális osztályának vezetője már óvatosságra intett: „A fejlődés új problémákat vet fel. Azt hiszem, ma, amikor nagyarányú decentralizálás történt, nem az a fő kérdés, hogyan lehet tovább szélesíteni, mennyire lehet még újabb és újabb irányzatoknak lehetőséget adni a kultúrában, akár a tájékoztatás szempontjából nézem a kérdést, akár az alkotás szempontjából. Ma a fő kérdés az, hogyan disztingváljunk. Ha egyszer nem mondunk le a szocialista kultúra megteremtésének elősegítéséről és uralkodóvá tételéről, akkor a kérdés úgy áll, hogyan biztosítsuk a mi kultúránk szocialista jellegét.”

Nagyarányú decentralizálás történt – mondta Köpeczi Béla, ám „ennek megfelelően” három hónap múltán Mocsár Gábor az ellen tiltakozik egy levelében, hogy megszüntetik a Magvető Kiadó szegedi részlegét, a Tiszatáj Kiadót. Kibővültek az alkotói szabadság lehetőségei, mondotta Köpeczi Béla, és épp ezzel egyidőben határozta el tizenegy fiatal költő, hogy olyan antológiát igyekszik megjelentetni, amelyet ők szerkesztenek, maguk szabják meg, ki melyik versével

szerepeljen benne, s ha a kiadók nem hajlandók a feltételeik szerint megjelentetni, akkor, úgymond, élnek alkotmány biztosította jogukkal, s magánkiadáshoz folyamodnak. A kibővült alkotói szabadságnak köszönhetően kilencük kötete, az *Elérhetetlen föld* három kerek év múltán napvilágot is látott. Ma már szinte hihetetlen, mi mindent és ki mindenkit kellett megmozgatniuk egyetlen kötet kiadása érdekében. Kormos István, az antológia egyik támogatója még 1967-es lektori véleményében ezt írta: „Az utóbbi években s főleg a közeljövőben a két irodalmi kiadó, a Magvető és a Szépirodalmi csak mutatóban vállalkozik induló költő kötetbeni kiadására, és akkor is vitatható érdem szerint. Például ez évben a Szépirodalminál Sumonyi Zoltán és Szerb György kötete jelent csak meg a fiatalok közül. Sajnos a folyóiratoknál is alig jobb a helyzet, nem ritka jelenség, hogy elfogadott versük megjelenésével egy-két évig várniuk kell a fiatal költőknek, a megjelenés pedig fontos hajtóerő fejlődésre és alkotókedvre egyaránt.”

A Kilencek makacs kísérletéhez hasonló próbálkozások egyre nagyobb tömegével valahogy mégiscsak szembe kellett nézni. A brezsnyevi ellenreformáció kibontakozásának időszaka ez. A lengyel és csehszlovák forrongás aggasztó közelségében és Nyugat-Európa diákmozgalmainak távoli visszfényében megkezdődött a nagy ifjúsági előadás. Sajátos módon '69-ig szinte kötetek nélkül, de megindult az új irodalmi jelenségek formális integrációja. Az *izoláció*, az „ezek a fiatalok” jelszóval látogatható művészeti állatövoda kiépítése és a *beolvasztás*, a szocialista kultúrának a fiatalok törekvéseiben is felmutatható életerejét és zökkenőmentes folytonosságát hangsúlyozva – párhuzamos taktika volt. Izoláció és beolvasztás alkalmasnak látszott egy váratlan, valójában régóta alakuló, kiszámítható kulturális túltermelés levezetésére. A kampányban szó szerint *szerepet* kapott az Írószövetség. Az 1968-as jelentések között olvashatjuk például, hogy az Írószövetség KISZ-szervezete estet szentelt a kulturális politika reprezentatív ajándékként megjelent *Első ének* című fiatallíra-antológiának. A szegedi írócsoport hozzákezdett egy fiatal írók, költők, művészek számára létesítendő libresso működtetéséhez. A pécsi írócsoport a KISZ védnöksége alatt megalakította a fiatal írók és költők pécsi csoportját, amely fél év alatt már több irodalmi vitát és estet rendezett. A debreceni írócsoport az Alföld szerkesztőségével közösen klubtalálkozót szervezett a fiatal íróknak. 1969 első felében hosszan indázott a *Vita az ifjúságról* az Élet és Irodalomban, ugyanott megindult az úgynevezett *Fiatal kritikusok fóruma*. A június 28-i számban Pomogáts Béla *Kapuk és dörömbölők* című írása már Lillafüred közvetlen előzménye volt: az Írószövetség titkársága, többek közt a meghívott Pomogáts részvételével két nappal korábban döntött a találkozó megrendezéséről. „Az új nemzedék – írta Pomogáts – ellepte az irodalmi élet előszobáját, s egyre türelmetlenebbül dörömböl a bejáraton. [...] Az irányzatokra való tagozódás önma-

gában nem lenne baj – minden organikus irodalmi élet ilyen, a miénk szintén, még akkor is, ha néha elködösítjük a tényeket –, csak hogy a nyilvánosság nélkül folytatott belharcokban az irányzatokat klikkek váltják fel.” A cikkíró folyóiratot vagy rendszeres almanachsorozatot sürgetett, s elégedetlen lévén az első kötetek Új Termés sorozatával, bírálta a kontraszelektív válogatást. Habár a cikk a nyilvánosság hiányát okolta a *klikkek* kialakulásáért, az akkoriban még különösen baljós fogalom használata sokakat földühített, s Lillafüreden majd Haraszti Miklós, Péntek Imre s mások is visszautasítják: Haraszti fölhívja a figyelmet arra, hogy klikkek csak bizonyos hatalmi eszközök birtokában lehetségesek, Péntek Imre pedig, az *Elérhetetlen föld* kálváriájára utalva, azt próbálja megfogalmazni, ami a kényszerű sérelmi politikát élteti, hogy tudniillik túl a természetes kohéziós erőn a sérelem jobban és tovább összekovácsol az irodalmilag természetesnél. Pomogáts egyébként lillafüredi felszólalásában egyértelműbben kárhoztatja a nyilvánosság hiányát, Haraszti érvét azonban – a Haraszti-csoport nem irodalmi fogantatásának s céljának vádjával – nem fogadja el, mondván, hogy klick az is, amelyik „ostromolja a hatalmat”.

Az Új Írás augusztusi számában azután megjelent az az összeállítás, amelyben fiatal írók válaszoltak a szerkesztőség körkérdéseire. A harminckét megkérdezett kétharmada elmúlt huszonöt éves, s mindössze hetüknek volt addigra önálló kötete. Az augusztusi „tézisek”, így *együtt*, fájdalmasan és ellegyinhetetlenül sürgették az (irodalmi) élet normalizálását.

Most pedig látogassunk el az Írószövetség ama június 26-i titkársági ülésére, amelynek napirendjén a fiatal írók lillafüredi tanácskozásának megszervezése szerepel, s amelyen először hangzik el egy új, fiataloknak szánt irodalmi folyóirat immár hivatalosnak tekinthető terve. Jegyezzük meg a dátumot: 1969 nyara; a havonta megjelenő, tehát más folyóiratokkal azonos polgárjogot élvező, *egyetlen* Mozgó Világ tizenegy évvel később, 1980 januárjában jelentkezhet először...

Jelen van többek között Darvas József elnök, Jovánovics Miklós (az Új Írás főszerkesztője), Simon István (a Kortárs főszerkesztője), Gáll István (az Írószövetség KISZ-titkára), Tóth Dezső (a pártközpont képviselőjében), dr. Benkő Albertné és Kabdebó Lóránt (a leendő házigazdák képviselőjében), Molnár Géza (az Írószövetség párttitkára), Pomogáts Béla, Szabó B. István.

Jovánovics Miklós: [...] A fiatalok (az Új Íráshoz beérkezett) írási-ikban nem azt mondják el, amit majd a konferencián el fognak mondani. Egyes csoportok robbantani akarnak. Elégedetlenségüket elég élesen szeretnék felvetni. [...] A szocializmus építésének mai ideje kedvező abból a szempontból, hogy az irodalom és társadalom integrálja a fiatal energiákat. A szocialista demokrácia kiszélesítése a fiatalok jogait és kötelességeit is gyarapítja. Hogyan oldható meg az iroda-

lomban az újabb lehetőségek feltárása és a felelősség ráruházása a fiatalokra? Itt a folyóirat kérdése döntő. Feltétlenül új folyóiratot kell adni a fiataloknak, persze nem lehet minden irányzatnak külön folyóirata, de az igazság az, hogy a régi keretek szűkek. Elég nagy számú csoport jelentkezett, és a régiek sem szűkültek. Egy új pesti folyóiratot feltétlenül létre kell hozni és ezt támogatni kell.

Gáll István: [...] Ezt a bizonyos robbantási szándékot csak akkor tudjuk leszerelni, ha ügyesen mi magunk fogunk robbantani. Mire készülnek? Utassy–Varga–Kiss Ferenc gárdája arra készül, hogy a jugoszláv irodalomhoz kötődve felvesse a nemzetiségi kérdéseket, a magyar irodalom korszerűtlenségét. A magyar irodalom szerintük elárulta a magyar nemzetet. Harasziék úgy készülnek, hogy itt egyetlen költő van, az Györe Imre. Váci és Garai elárulták a zászlót, tönkrementek. Ez minden költő sorsa, aki nem követi Ladányi és Györe útját. A beszámolóban, referátumokban őszintén fel kell vetni a problémákat. A mai társadalom miért mobil, miért immobil? Miért van elégedetlenség? Mi a fiatalok helyzete a KISZ-ben? Az egész magyar társadalom alapproblémája stb. Mind fel kell vetni. Ha csak egy irodalmi referátum hangzik el, akkor támadás várható. [...] Hat-hét olyan felszólaló lenne, aki elfárasztaná az indulatokat, amelyekkel robbantani akarnak. Lényeges dolgokat kell a konferencián elmondani, ami leköti az érdeklődést.

Tóth Dezső: [...] A fiatalok helyzetével való kellő azonosulás mellett szükséges egy olyan távolságtartás, amely lehetőséget ad határozottabb orientációra és a szükséges kritikára. Az azonosulás velük olyan legyen, hogy megértjük a problémáikat, de egyben kívül is kell maradnunk. Ha ezt nem tesszük, akkor az egész kérdést túlméreteztük társadalmilag és irodalmilag is. [...]

Kabdebó Lóránt: [...] Nem ártana a konferencián felszólalásra kérni egy szociológust is. Ez feltétlenül hasznos lenne. [...]

Gáll István: Jó ötletnek tartom, és szívesen beszélek Huszár Tiborral, aki erre alkalmas is.

Tóth Dezső: Azért ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a fiatalokat is engedni kell megszólalni a konferencián [...]

E kétségtelenül méltányos végszó után lássuk hát, kik és milyen sorrendben szólalnak föl Lillafüreden, 1969. augusztus 28-án s 29-én: Tok Miklós (Miskolc tanácselnök-helyettese), Darvas József (elnök), Jovánovics Miklós (vitaindító), Varga László, Urbán Gyula, Haraszi Miklós, Mezey Katalin (Kovács István felolvasásában), Rózsa Endre, Kovács Sándor Iván, Kurucz Gyula, Szeder Katalin, Péntek Imre, Huszár Tibor, Czákó Gábor, Oláh János, Veres Péter, Oltyán Béla, Tóth Dezső, Hernádi Miklós, Dobozy Imre, Szentmihályi Szabó Péter, Domokos Mátyás, Orosz László (KISZ KB), Módos Péter, Kertész László, Szabó B. István, Ratkó József, Kabdebó Lóránt, Bata Imre, Utassy József,

Pomogáts Béla, Jovánovics Miklós (összefoglaló), Darvas József (zárzó).

A felszólalások – jellemről, alkattól, a különböző ambíciók pillanatnyi állásától függő változatokban – politika és irodalom párbeszédére apellálnak, s az érdemi párbeszéd lehetséges eredményeként vázolják az irodalmi intézményrendszer megváltoztatását, amely azután visszahathat a politikára. Lillafüred így egy illúzió utolsó demonstratív pillanata: a kampány lezajlása után, a kínlódás éveiben már egyre inkább az a tendencia érvényesül, hogy a praktikus okokból használt hivatali formákon túl (mely formákban az úgynevezett érdekkijárást elnyűvő gyakorlata folyik) az irodalom felhagy a párbeszéd reményével. Ennek a jele, hogy már a hetvenes évtizedben hasztalan erőltetni a „kerekasztal”-okat, „kesudióviták”-at, egyáltalán a komoly irodalmi publicisztikát szemben az elkülönülés esszéivel s a realitásokra vágyó valódi szociográfiával. Lillafüreden Tóth Dezső a *Hideg napokat*, a *Rozsdamentet* és a *Húsz órát* említi, ezek, úgymond, mint művek hatottak az irodalompolitikára, amely azután védőernyőt emelt följük a párt konzervatívjaival szemben. A kulturális politika e közvetítőszerepből próbálja megteremteni a maga legitimációját az irodalom szemében, s egyúttal szövetséget ajánl vele. Ebből a '69 után is mindvégig erőltetett szövetségből azonban semmi sem lesz, és nem azért, mert az újabb nemzedékek érinthetlenebbek, mint elődeik, hanem mert az ő pályájuk *elején* kiderül, hogy az úgynevezett szocialista rendszernek nemcsak a terrorisztikus, hanem a konszolidált változata is párbeszédképtelen lényeges kérdésekben. Lillafüred egy – persze retardált – fordulat kezdete.

Jovánovics Miklós referátuma így nézve megelőzi a korát: az eljövendő gyakorlat szerint praktikus és elegáns idézetkollázsra szorítkozik, vitaalapot nem teremt, leszámítva azt a törekvését, hogy az ideológiailag-politikailag legmarkánsabb két költői csoportosulást, a Kilenceket s Harasziékat igen leegyszerűsített eljárással méregtelenítse az „abszolutizált ideálok” ragályától. A „fogadók” oldaláról sokkal inkább Huszár Tibor vállalja azt a funkciót, hogy a politika párbeszéd-készségét hitelt érdemlően bizonyítsa.

Huszár Tibor a politika és művészet *munkamegosztásáról* beszél, mondván, hogy „ott, ahol a dolog átmegegy a cselekvésbe, ott kétségtelesenül a politikának van primátusa”, s ez kendőzetlenebb magyarázat a „komplex kultúrának” meg „az erők koncentráálásának” emlegetésénél, s ideologikusabb a „rátenyerelésre” való hivatkozásnál. Csupán az a megszorítás hiányzik az érvelésből, hogy a művészeti irányzatok csak egy bármilyen mértékig reformizált pártállamban válnak óhatatlanul politikai erővé, s ha Huszár a helyzet paradox voltát több megközelítésben érzékeltetve érinti is ezt a konklúziót, kimondani és kimondatni már a politikai hatalom önfelszámolása lett volna. Végző érvként ma-

radnak a világpolitikai méretű válsághelyzetek, amelyek újra és újra a „rosszul végiggondolt radikalizmus” elkerülésére intenek – a radikalizmus jelzője persze epitheton ornansként értendő. Ugyanakkor a csoportok mozgásterének kontrollált megteremtése, az értelmiséggel korábban megkötött kompromisszumok újrakötése, az újabb generációk párbeszéd útján való kezelése mégiscsak feladat marad. Feladat kitalálni a kitalálhatatlant: demokrácia helyett az – akkori divatos és árukodó szóhasználatlaltal – demokratizmust. Amennyiben a politikai rendszer megtalálja önmegismerésének és kontrolljának mechanizmusát, a kulturális szféra visszacsatoló szerepe is lehetséges – Huszár ezt a logikusan következő feltételezést sem kerüli meg –, de amennyire kitalálhatatlan a demokratizmus intézményrendszere, annyira paradox a politika terhétől megszabaduló irodalom politikai súlyát mérlegelni. Az elkövetkező évtized patthelyzete fogalmazódik meg a lillafüredi Huszár-beszédben, s innentől kezdve mindvégig a látványos gesztusok és a teljes csőd kettőssége, egyfajta kulturális „második gazdaság”-ban alakuló értékrend s a mind üresebb, formálisabb hivatalos trend fokozatos és végleges szétválása a jellemző. Amikor Almási Miklós az Új Írás '69. szeptemberi számában a lehetséges új hullám kohéziós erejét, jelentőségét kétségbevonókkal szemben megállapítja: „egy objektív, történelmileg is megfogható korszakváltás csapódik le írásaikban”, akkor pontosan jósol, csak tételének indoklásául éppen ellenkező előjelű tendenciát vázol föl, mint ami valójában történt: „a szocialista fejlődés az ő korosztályukban érte el a normális hétköznapiságot, az ő életükben jutott túl nagy történelmi válságain”. Almási – és Huszár – nézőpontjából ugyanis a rendszer a sztálinizmussal, '56-tal már túljutott megrázkódtatásain, holott az új hullám mozgásaiból, műveiből egyre nyilvánvalóbban majd az derül ki, hogy a szocializmus legnagyobb történelmi válsága még csak azután jön. Ezt sejteti Simonffy András ugyancsak az Új Írás körkérdésére válaszolva, maga sem tudva még, mennyire profétikusán: „Ajtót nyitottak nekünk, de mintha nem minket vártak volna”. Ami Lillafüreden s utóbb történik, az e hullám kényszerű terelgetése, az ideológiailag-esztétikailag mind markánsabb módon jelentkező törekvések lényegi elismerése nélkül, egy értelemszerűen mind kevésbé generációs alapon szerveződő közeget a KISZ fennhatósága alá toszítva s csak a legnagyobb botrányok idején kivonva onnan.

Kérdés, hogy igazán csak később nyilvánvalóvá vált szerepéből mit érzékel, mit fog föl a lillafüredi társaság. Hiszen a *fogalmazás* még a legelkeseredettebb felszólalásokban is a meglévő struktúrán *belülre* mutat, annak kategóriáival operál, s a mögüle kicsapó indulat is az „érted haragszom” – hatalmi fülek számára már veszélytelenné lejáratos – fordulatával látszik elkönnyelhetőnek. Ebből a sorból csak ketten válnak ki.

Az egyik Haraszti Miklós, akinek szereplését a tárgyaló felek mindkét oldalról politikai provokációnak látják, és akire nem véletlenül pazarol a felvonult nehéztüzérség, Huszár és Tóth Dezső annyi szellemi-politikai löszert, bármennyire nehezményezi is ezt az aránytalanságot a tanácskozás dirigálásában némileg megzavart Jovánovics Miklós. Ha ott, Lillafüreden Haraszti valóban az volna, aminek Jovánovics kezelni szeretné, azaz „egy kis ultrabalos”, akkor Huszárnak nem kellene a világtörténelmet 1917-től levezetve *csődbe ment* forradalom helyett *befejezetlen* forradalomról értekeznie (kisajátítva tulajdonképpen Haraszti eredeti ideológiai bázisát), nem kellene a gazdag kapitalizmussal szemben a szegény szocializmus leszűkült mozgásterét elemeznie, s főképp nem kényszerülne Jovánovics referátumának a vitában azonnali hátrányt jelentő pragmatizmusát érzékelve, egy már megírt előadást félig félretéve, lényegében új vitaindítót tartani. S persze Tóth Dezső is megtakaríthatna érveiből néhány keményebb passzust, ha nem látja át, hogy „Haraszti *az egészet* kérdőjelezi meg”, ahelyett, hogy a káros jelenségekkel a párt platformjáról szállna szembe. Ha leszámítjuk azt a kétségtelen lépéskényszert, hogy a kulturális politika, hátában a csökkenten konzervatív pártbüroval s a brezsnyevi újsztalinizációval, mindig is különösen ingerülten kezelte az új gazdasági mechanizmus akár bal-, akár jobboldali, írói kritikáját, Haraszti téziseivel szemben akkor is szigorú védelemre van szüksége. E tézisek, csak címszavakban: végcéljukat vesztett társadalmi folyamatok; a társadalom vezető erejének kérdéses volta; nem múló, nem átmeneti jelenségként, hanem végzetesen növekvő szociális feszültségek, a társadalmi mobilitás egyenlőtlen esélyei; az írói képviselet, a kismimizzettek radikális demokrata képviseletének igénye; bármely tévesnek titulált nézet publikálásának joga; a publikációs struktúra megjavítása mint eszköz a társadalmi-politikai jelenléthez, a publikációs lehetőségek mennyiségi kérdésként való kezelésének manipulatív volta; a külön-külön artikulálható irányzatok együttes gazdagsága a népfrontos gyűjtőfolyóiratok hivatali szegénységével szemben. Az elvi kifejtésnek szónoki értelemben is van két provokatív eleme. Az egyik az egyértelmű cenzúra igényének bejelentése a szerkesztői gyakorlat brutalitásával szemben – hasonló ötlet, emlékszünk, még sok évvel később, Eörsi István íróközgyűlési okfejtésében vagy Esterházy Péter öncenzúra-jelöléseiben is pimaszságnak minősül, holott játékos formában az irodalom számára életfontosságú distinkcióra, az irodalomnak az uralkodó politikáról való leválására, szekularizációjára utal. A másik egy új folyóirat azonnali bejelentésének követelése a tanácskozás elnökségétől, mégpedig kiindulási alapként, s nem az „eredményes tanácskozást” megajándékozó kegyként. Az utólagos hallgatónak az a benyomása, hogy Haraszti szereplését a jelenlévők nagy része gyanakvással is fogadja, mintha az része volna a sejtett manipulációs törekvéseknek. Ratkó József név

említése nélkül, de egyértelműen jelzi is ezt a gyanút, mintha Haraszi totális összegzése kompromittálná azokat a külön-külön teljesíthetőnek látszó, praktikus követeléseket, amelyek egyébként számos ponton érintkeznek, sőt összefonódhatnak Haraszi előterjesztésével. Növeli a zavart, hogy Haraszi, úgy tetszik, elrontja azt a közhangulatot, amelyben azután ki lehetne vívni bizonyos engedményeket. Kitapint-ható mindebben a népi-nemzeti elvek és a polgári radikális gondolkodás-, magatartásmód viszonyának örökölt tisztázatlansága is. A sorból kilógó másik személyiség, Utassy József talán ennek az elégedetlenségnek szélső érzetével jelenti ki a második nap végén, hogy a találkozó fölösleges volt. (Véletlen s mégis jellemző, hogy a fennmaradt hanganyagból egyedül az ő felszólalása hiányzik – nem ment ki a mikrofon elé –, így szállóigévé lett költői képét a kultúrpolitikáról, a *hattányakú görényt*, amely pedig sokaknak elsőként jut eszébe Lillafüredre visszagondolva, immár végképp a kollektív emlékezet őrzi.) Pedig a valóban szánalmas vég, midőn Darvas József elhárítja Oláh Jánosék kiáltványát (elhárítja, hogy az Írószövetség bármily kezdeményező szerepet s felelősséget vállalhatna a továbbiakban), csupán azt jelzi, amit az egész kampány megszervezése *előtt s után* minden aktus jelezhetett: az önállóság, az irodalmi (s bármilyen) élet önszerveződésének lehetetlenségét.

Visszatérve irodalom és irodalompolitika, rendszer és rendszeridegen értelmiség szétválásának első, lillafüredi jeleihez: a résztvevők egymás álláspontját s a maguk helyzetét sem látva világosan a rendszer kereteihez képest (és a kereteket ugyan hogy' lehetett volna bemérni?) még közösen használnak fogalmakat, amelyek azonban már itt kinek-kinek mást jelentenek, s a fogalmak szétcsúszó tartalmai, a majdani gyakorlat anomáliáit már jelző, eltérő értelmezések a süketek párbeszédéhez vezetnek. Legtanulságosabb példája ennek a szociális (és néha, megengedőleg) nemzeti érzékenységű, úgynevezett *küldetéses irodalom* fogalmának kétféle használata. Hiszen ne felejtjük el, hogy a kulturális politika csupán ezzel a fajta – önkényesen elkülönített – irodalommal kereste-erőltette a szövetséget, s a nemes egyszerűséggel Weöres–Tandori vonalként aposztrofált irodalom szóba sem kerülhetett, Lillafüredre meg sem hívatott, mint kihalásra ítélt maradvány. Tóth Dezső no véletlenül kezdi a felszólalását azzal, hogy bírálni, vitatkozni a megegyezés reményében kikkel hajlandó, s kik vannak mindebből kiiktatva. Mintha azt mondaná: nektek udvarolok, ha trágárul is. A szocializmus *hirdetett* elveibe kapaszkodó költő s ugyanezen hirdetett elveket a praxis kívánalmai szerint hol eltüntető, hol fenyegetésre használó politikus valójában mindig másról beszél. Mást jelent, ha Rózsa Endre hivatkozik Lunacsarszkijra, s mást, ha Tóth Dezső. Czákó Gábor is beszél demokratizmusról, Szentmihályi Szabó Péter is beszorítottaságról – és a hivatali vagy a hivatalnak segédkező partnerek is panaszkodnak az egyik

hiányáról, a másik meglétéről, mégsem ugyanazt mondják. Oláh János az Írószövetség komikus KISZ-szervezetének funkcionalitását óhajtana, mint egy reformista kizes, holott tulajdonképpen egy bizonyos terepen változásokat követel, s egyetlen, óhatatlanul bürokratikus irányítású folyóirat helyett egyszerű előfizetéses újságokat ajánl (itt már nyilván nem naivan, hanem diplomatikusan bagatellizálva az ötletet), de tulajdonképpen civil lapstruktúrát körvonalaz. Péntek Imre akár hirdetésekkel megszerezhető gazdasági önállóságot képzel el egy irodalmi folyóirat számára – s ezzel az autonómiáról beszél. A szótértés reménytelenségének szomorú közjátéka egy már muzeális partner, Veres Péter fölszólalása, akinek lillafüredi szereplése nem azért vall kudarcot – mint azt Jovánovics válaszbeszédében véli –, mert a fiatalok elképzelt igényeihez igyekszik tetszetősen igazodni, hanem azért, mert riasztó példáját adja a hosszú időn át kompromisszumokra kényszerülő szellem kiszolgáltatottságának, súlyvesztésének.

A „hivatali vagy a hivatalnak segédkező partnerek” oly könnyedén említett formulája persze a személyiségek s a személyiségek közötti kapcsolatok tisztátalanságát rejti magában. Hiszen ha az eszmét cserélők ugyanazt mondják, de mást értenek rajta, permanenssé válhat a „ki honnan beszél?” gyanakvása, s csak konspiráció lehetséges, tárgyalás nem. Aczél György, amikor a lillafüredi anyagot – bizonyára – meghallgatta, alighanem csikorgatta a fogát a KISZ KB funkcionáriusának beszéde hallatán, aki oly abszurd mértékben alkalmatlannak bizonyult feladatának teljesítésére. Hiszen szokatlan töménységben hozhatott „ajándékokat” (öszöndíjakat, kitüntetések, önálló kiadvány s külön mellékletek tervét), de mindezt egy hihetetlenül brosuratív, vaskalapos, kapcsolatteremtésre teljességgel alkalmatlan „kongresszusi beszéd” záradékként.

Lillafüredet még sok tanácskozás követte. Hatvan, Balatonberény és így tovább a teljes meddőségig, egészen Siklósig, amely egy évtizeddel később a végpontot jelenti. Lillafüred ugyanis – a kulturális politika noszogatásai ellenére – nem volt, nem lehetett *irodalmi* tanácskozás, s a demonstratív alkalmak teljes lejáratódása kellett ahhoz, hogy Siklóson az érintettek már ne protestáljanak, ne kérjenek, hanem az irodalmukkal foglalkozzanak, az addigra megteremtett saját értékeikkel, gazdag anyagukkal, a hatalomtól független különbirodalmukkal. S éppen mert Siklós az irodalomé volt, teljessé vált egy politika veresége. Szentendre egy minőségileg új helyzet állomása már.

Epilógus

Írószövetség, titkársági ülés, 1969. szeptember 4.

Darvas József: A fiatal írók lillafüredi tanácskozásáról néhány szót. Szerintem jó volt, jól sikerült. A visszhang is jó. A sajtója is jó volt. Csak most valahogy visszhangtalanságba süllyedt.

Gáll István: Valóban jó volt. A felszólalások egyenként nem voltak jók, de egészében tetszett. Elhatároztuk, hogy létrehozuk a Fiatal Írók Munkaközösségét, körülbelül ötven nevet fogunk kiválogatni, főleg azokból, akiknek már van egy kötetük, vagy készülõben van a kötet. Az Írószövetség azon tagjai közül is öt-hat fő tagja lenne, akik egészen fiatalok. Feltétlenül kell valami igazolványféle is. A munkaközösségi tagsághoz.

Szeptember 23-i titkársági ülés:

Tóth Dezsõ: Az előzetes jelek arra figyelmeztetnek, hogy az Írószövetség szerepét vállalják át (*t.i. a fiatalok*). Erre vigyázni kell. [...] Alapszabályt feltétlenül kell készíteni és azt esetleg Választmány elé vinni. Tisztázni kell az elején a kérdéseket, jogokat meghatározni [...] Tisztázni kell olyan kérdéseket is, hogy a tagság kiválasztásában milyen szerepe van a szövetségnek. Ez a mostani jelentkezés legyen kiindulási alap, és egy év múlva vizsgálják felül, és a szövetségnek legyen joga kimondani, egy év tapasztalatai alapján, hogy ezeknek és ezeknek hasznos volt a tevékenységük, mint írók fiatal tehetségek, számítunk a munkájukra. A tagsági igazolást nem most kell kiadni, hanem egy év után majd.

Epilógus 2.

Hommage à Mezey Katalin, Péntek Imre, Oláh János, Kovács István, Varga László, Fajó János.

„HATÁROZAT. A Vajai Alkotóotthon Baráti Köre részére a *Kísérlet* című sajtótermék előállítására és terjesztésére 1970. augusztus 15-én 28 001/82/1970. szám alatt kiadott engedélyt visszavonom. Indoklás: az engedély kiadása a 26/1959/V/1. kormányszámú rendelet 5. § első bekezdés b) pontja, valamint a 4/1959/VI/9./MM számú rendelet 5. § c) pontja alapján nem a megyei tanács VB igazgatási osztálya, hanem a Művelődési Minisztérium kiadói főigazgatósága hatáskörébe tartozik. Ezek szerint az engedély megadása során hatásköri túllépés történt, így az 1957. évi IV. törvény 4. § 4. bekezdés alapján annak visszavonása iránt kellett intézkednem.”